

Рачко ПОПОВ (Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН)

ЗА СИМВОЛИКАТА НА КУКЛИТЕ В ПРАЗНИЧНАТА ТРАДИЦИЯ НА БАЛКАНСКИТЕ НАРОДИ

ON THE SYMBOLIC MEANING OF DOLLS IN THE CALENDAR TRADITIONS OF THE BALKAN PEOPLES

In a comparatively small group of customs related to the annual calendar cycle of the Bulgarians and other Balkan peoples, tradition requires that special anthropomorphic ritual dolls are to be made. Actually these dolls will be the object of this study. But before that it is worth mentioning that the word “doll” in peoples’ minds is usually associated with everyday playthings of children, mainly rag dolls or with the puppet theatre typical of the traditional culture and folk art in the Catholic world, as well as with the masks of the kukeri (mummers). Besides, the term “doll” is often used to denote specific ritual loaves of bread dedicated to various calendar holidays, as well as cross tombstones in particular regions of the Balkans.

What is the symbolic meaning of dolls in the traditional practices studied – the rainmaking rituals German and Skaloyan, the feast day of Saint Lazarus, Christmas, St. Theodore’s Day. On some occasions the doll is a peculiar counterpart – a “substitute” for a particular individual. Such is the case with the doll-like sepulchral wooden crosses or tombstones which are intended to remind of the gender of the deceased buried below; the cases of metal or wax motifs with human figurines suspended on church icons and finally the instance of placing a doll inside the tomb of a deceased twin or one-month baby, which is supposed to perform the function of its “brother” or “sister” in the netherworld of the dead.

On other occasions the doll is a kind of personification of some superior divine force which is treated by everyone with respect and deference. Most typical in this respect is the case of the Yule log dressed in human clothes which is revered by everybody and is called *Grandpa Bozhich* or *Father Christmas (Santa Claus)*. Similar is the case with the two clay figures of *the father of sun* and of *the mother of rain*, characteristic of the Romanian tradition. To this group we can assign the doll of the dying and resurrected Lazarus. But there are instances when the doll is a symbol of an evil-doing demonic power which should be exorcised by a burning ritual. This is evidenced by the rite customs involving the doll of *the sick Todorcho* and of *Judas the Apostle*, Christ’s betrayer.

Dolls are also present in an extensive group of customs wherein sacrifice is a fundamental component. To this group of customs I would refer the burial of *Gherman*, *German* or *Skaloyan* respectively practiced by Bulgarians, Serbs and Romanians. In honour of the portentous and demonic *baba Sharka (granny Measles)* anthropomorphic loaves of bread are given away to propitiate the mythical disease carrier.

And last but not least, dolls are present in a wide range of maiden consecration customs the basic function of which is expressed in the need of maids to demonstrate before

the community their new social status which makes them perfectly eligible to enter into matrimony. The Lazar doll wearing a red veil, a typical matrimonial symbol, the doll fiancée in the custom *Svetoto (the Sacred)* and the bread dolls which the *lazarki* (girls dancing on St. Lazarus feast day) throw into the waters of the river at the *kumichene* ritual to see who will be the first to become a wedding sponsor, as well as the *Mara lishanka* doll, they all carry a strongly emphasized symbolic meaning.

Keywords: anthropomorphic ritual dolls, symbolic meaning of dolls.

В сравнително малка група от обичаи, свързани с годишния календарен цикъл на българите и на останалите балкански народи, традицията изисква направата на специални обредни кукли с антропоморфна (човекоподобна) форма. Именно тези кукли ще бъдат обект на настоящото изследване. Но преди това ще отбележа, че обикновено думата „кукла” се свързва в народното съзнание – и в миналото, и днес, – с ежедневните игри на децата с предимно парцалени кукли; с кукления театър, типичен за традиционната култура и народното изкуство на католическия свят, както и с маските на кукерите (Pešikan-Ljuštanić 2010). Наред с това, с термина „кукла” често се обозначават отделни обредни хлябове, посветени на различни календарни празници, както и надгробните каменни кръстове в отделни региони на Балканите (СД. Т. 3, 2004, 31). За значението и символиката на всички тези кукли ще стане дума в следващите редове. Не бива да пропусна, че антропоморфните атрибути, присъщи за календарната традиция на българите, са били нееднократно описани и анализирани с оглед на техните естетически функции и семантично значение от Л. Миков (Миков 1985; 1986; 1988).

В българската традиционна календарна обредност с изработката на кукла се свързват празниците Лазаровден, Цветница, Светлата сряда в седмицата след Великден, Светото (празникът на Св. 40 мъченици – 9 март) и обичаят против суша *Герман*. Всички те се вменстват в пролетния календарен цикъл. Лазаруването на девойките в предбрачна възраст е повсеместно разпространен обичай у нас. В различни български области лазаруването се отличава със свои характерни варианти. Според редица изследователи лазаруването и свързаните с него следващи обреди – боенекът и кумиченето, носят силно безелите на някогашните посветителни обичаи, които са имали за цел да подготвят социалния преход на момичетата в моми за женене. Затова народната поговорка гласи, че „ерген, който не е коледувал, и мома, която не е лазарувала, не могат да се задомят”. Според българските народни схващания и представи момите, които не са „играли лазарки”, най-лесно могат да бъдат залюбени и грабнати от митичния крилат момък-змей.

В Източните Родопи е познато лазаруване със специално изработена кукла. То е типично за селищата от Ивайловградския район (Горно и Долно

Луково, Свирачи, Камилски дол, Покрован, Хухла) и сред тамошните българи-преселници от Гюмюрджинско. Преди празника момите се събират в дома на дете-сираче и сами приготвят от кросно на стан или от „въртока” на чекрък кукла с името Лазар. Независимо че носи мъжко име, кросното се облича в женски невестински дрехи – бяла риза, сукман, престилка, пояс. Главата на куклата се оформя с плънка от памук, забражда се с червено було и се кичи с цветя и венци. Детето-сираче носи куклата на ръце и повежда лазарската група из селото. След обиколката момите развалят куклата край реката, измиват кросното и се поливат взаимно, за да е дъждовна и плодovitа годината. След това хвърлят по течението на реката своите китки и онези две, които бъдат понесени от водите най-напред, определят коя от момите ще стане кум и коя кумица на лазарките (Попов 1994: 104).

Обикновено на Цветница се изпълнява и последният лазарски обичай – кумиченето. Преди обед всички лазарки се отправят вкупом към реката. Всяка носи със себе си китка от цветя, върбово венче или малко хлебче, наричано „кукла”. Често то притежава човешка форма. Момите се подреждат една до друга покрай брега или на мост над реката и едновременно пускат своя знак – китката, венчето или хлебчето. Онази девойка, чийто венец или хляб бъде понесен най-бързо от водното течение и излезе най-напред пред останалите, се избира и провъзгласява за „кумица” или „кръстница” на лазарките. От този момент нататък тя се превръща в обект на специално уважение и почит. С песни и шумна глъч лазарките се връщат в селото, като по пътя се сменят две по две да носят на ръце – „на столче”, своята кумица. По стара традиция момите престават да разговарят с кръстницата си – те говеят пред нея по подобие на булката при истинската сватба. Известно е, че в продължение на 40 дни младата невеста не разговаря със свекър и свекърва, с кумовете и девера. На третия ден на Великден лазарките отиват на гости в дома на своята кумица, която ги гощава с баница и червени яйца. Тогава тя символично им прощава и те могат вече да разговарят с нея. С обща гощавка завършва и празничният лазарски комплекс, посредством който девойките демонстрират своя нов социален статус и годността си за встъпване в брак.

Девойките в предбрачна възраст сред етнографската група на загорците в Странджа също изработват една обредна кукла, носеща името Мара Лишанка. Това става на „светлата сряда” в седмицата след Великден. Те открадват три разноцветни чехъла (два жълти и един червен) от три млади бременни жени. Втъкват ги един в друг и оформят от тях обредната кукла Мара Лишанка. Червеният чехъл представлява главата на куклата, на която се поставя лепка, изпълняваща функцията на коса. Главата се забражда с було и се окичва със сребърни невестински накити и парички – „титерици”. Куклата се носи от девойка, която е играла вече лазарка и се момее, сиреч годна е за женитба. С куклата в ръце тя повежда всички моми към реката. По пътя се изпълняват

специални обредни песни. На реката момите изкъпват куклата Мара и сами си измиват лицата. Често към тях се присъединяват и ергените, които участват в ритуалното къпане. Рядко куклата Мара се погребва край реката с типичните за погребалната обредност оплаквания. Според местните възгледи този обичай се е правел, за да не бъдат залюбени девойките от змей, за да успеят успешно да се омъжат, за да е дъждовна и плодovitа годината, за да раждат младите невести много деца (Гребенарова 1996: 336–337).

С аналогична женитбена семантика се отличава и обредът Светото, изпълняван в отделни селища на Тракия на празника Св. 40 мъченици. Главни участнички в него са сгодените моми. С неговото изпълнение се цели ритуалното посрещане и въвеждане на пролетта в селището. В празничния ден всички годеници се събират заедно в една къща, където правят обредна кукла от кросно на тъкачен стан. Кросното се облича в невестински дрехи, оформя се глава в горния край, която се забражда с традиционното червено було. Девойките закрепват изправената кукла на шейна и с нея тръгват с песни да обхождат селското землище. Задължително преминават през онези места, които се почитат като свещени – високи могили с дъбови дървета, водоизточници и каменни оброци. Щом обиколката на землището приключи, годениците отиват на реката и там развалят куклата. Измиват кросното във водата и после се плискат в реката. Така пролетта е посрещната и здравето и плодovitостта на бъдещите невести са осигурени (Генчев 1984).

Прави впечатление, че изработката на ритуална кукла в посочените момински обичаи, свързани с великденския празничен календарен цикъл, е предопределена от идеята за посвещението и преминаването на девойките – участнички в ритуала, в нов социален статус – този на годните и зрели вече за женитба моми. Очевидно куклата-булка с мъжкото име Лазар при обичая лазаруване, хвърлените в реката хлебчета-кукли при обичая кумичене, игрите с куклата Мара Лишанка, придружени с гадания за бъдещ брак, и ритуалните шествия на годениците с куклата-булка, олицетворяваща новия пролетен сезон при обичая Светото, са обредно-магически символи на една и съща идея – идеята за демонстрация на зрелостта на девойките и на тяхната годност да встъпят в брак.

Изработката на кукла за празника Лазаровден е типична и за други балкански народи и общности. Такъв е случаят с гърците и с балканските номади-животновъди – каракачани и арумъни. В Гърция в ранното утро на Лазаровден децата приготвят малка кукла, изобразяваща самия Лазар. Куклата се прави от дървена бухалка за пране на дрехи или от хурка за предене. Облича се с дрипи и парцали. Главата на куклата Лазар се украсява с венчета от цветя, с панделки и с пъстроцветни ленти. В централна Гърция и в гръцките македонски и тракийски земи групата на децата се състои от момиченца от 10 до 12-годишна възраст, другаде тя се състои само от момчета, които обхождат всич-

ки къщи в селището. Стопаните ги посрещат с възгласа „Лазар възкръсна и се върна”. Даряват децата с хлебчета и кравайчета, украсени с бадеми и изсушени смокини. Населението на о-в Лесбос нарича тези хлебчета „Лазарос”. На о-в Несир (архипелаг Додеканес) детските обхождания на домовете с куклата Лазар се свързват и с посрещането на лястовиците. Затова куклата Лазар е поставена в дървена клетка с изображения на лястовици. По този начин се извършва и ритуалното посрещане на пролетта, чийто зооморфен символ е лястовицата (Иванова 1977: 329; Megas 1963: 88).

Кукла с името Лазар и по-рядко с името Христос приготвят и балканските номади. По данни на Др. Антониевич на Лазарова събота каракачаните изработват една кукла от две дървета, поставени на кръст. „Обличат” я с дрехи, каквито се подаряват при всяко кръщаване на дете. Така куклата става доста голяма и цялата накрая се окичва с цветя. Носи се от едно момче, пред което вървят други две момчета със звънци. Така се обхождат всички каракачански колиби. Пред всяко семейство момчетата изпяват песента за възкръсналия Лазар и получават яйца като дар от стопаните. В други случаи куклата се нарича Христос. Поставя се на земята в центъра на колибата и до главата ѝ гори кандило. Стариците, които са направили куклата, са забрадени с черни кърпи и коленичейки около нея, тихо я оплакват. Текстът на оплаквателните песни пресъздава историята на мъките Христови. Всички членове на общността идват да се сбогуват с куклата-покойник. Вечерта куклата Христос се разваля и двете дървета, от които е направена, се хвърлят по течението на близката река или се заравят в гората (Антонијевић 1982: 72–73).

Като своеобразна кукла, възплъщаваща висшите божествени сили на природата, бих искал да интерпретирам и още един особено разпространен феномен от коледния празничен цикъл. Това е бъдникът. Повод за това ми дават данни от Западна България (Кюстендилско) и Източна Сърбия (Лесковачка Моравия). Те сочат, че отсеченото дърво се увива с домашнотъкано памучно или ленено платно (при българите) или се „облича” в ризката на най-малкото дете в семейството (при сърбите). Така стъкменият бъдник се внася в двора от стопанина, който го носи на дясното си рамо. Пита тържествено цялото домоначие: *Славите ли млада Бога?* Сетне стопанинът го изправя на източната стена на къщата и цялата фамилия го поздравява: *Дошъл дошъл дядо Божик! Славим те, че да ни донесеш берекет!* Очевидно е, че бъдникът, наричан в споменатите райони *Божик* или *дядо Божич*, е своеобразно магикоритуално олицетворение на висши божествени сили, свързани в езическите времена с култа към слънцето и към световното дърво (дървото на живота), а по-късно и към християнския бог-отец и неговия син Христос, който се ражда в коледната нощ. Свидетелство за подобно тълкуване са редица обредни действия около отсичането и посрещането на бъдника въщи. Дървото, което ще се отсече (най-често дъб, бук или круша), се поздравя от стопанина. Под него се оставят

кравай или пита, вино и мед, сиреч дървото се гощава. По същия начин – с вино, пита и мед, то се посреща в дома от жените, които го целуват една след друга (Шепоњић-Ашанин 2006: 318–319). Дървото никога не бива да се отсича с голи ръце – сърбите винаги са с ръкавици. То винаги се носи на рамо и не бива да се влачи. Интерес представляват и онези случаи при сърби и черногорци, при които се отрязват два или три бъдника. Когато бъдниците са два, те се наричат *бъднак* и *бъдначица*. Често двата бъдника се получават след разсичане на две части на отсеченото дърво. Тогава стопаните следят на „мъжкия“ бъдник от едната страна да има снопче клонки – това е неговата „брада“ (Цобель 1974: 117). В народна песен от Лесковачка Моравия двата бъдника се възпяват като „стария бог“ и „младия бог“. В Херцеговина бъдниците са три и символизируют свещената триада Йосиф, Дева Мария и Младенеца. В някои села на Алексиначкото Поморавие бъдникът се облича в женска кошуля и се внася в къщата „с главата напред“. Другаде той се носи с лявата ръка и се осмисля като некръстено малко момче (СМР 1998: 21–23; Неделковић 1990: 10–15).

И докато при посочените дотук обичаи куклата като че ли олицетворява някаква висша божествена сила или християнски светец, то в онези случаи, когато тя се изгаря или погребва, в нея е заложен в по-голяма степен отрицателен митологичен смисъл и тя се възприема като символ на злото. Потомците на някогашните български павликяни в отделни селища на Плевенско и Ловешко приготвят специална обредна кукла от парцали, която наричат *болен Тодорчо*. Това се случва на Великденските заговезни по време на запалените обредни огньовете – *уралия*. Край тях се събират всички представителки на женската половина от селищния колектив. Всяка жена носи увити в бяло парцалче черупките от изядените по време на заговяването яйца. Черупките се хвърлят в огъня, а парцалчетата се дават на една от най-възрастните жени. От тях тя съшива куклата на болния Тодорчо. Една мома и една млада булка започват да оплакват куклата и накрая я хвърлят в огъня да изгори. Едва след изгарянето на куклата идват и ергените, които се присъединяват към общото веселие. Двама от тях са маскирани като дяволи – те се опитват да угасят огъня, което се тълкува като лош знак и тежка прокоба. Затова ергените ги изгонват и започват тържествено да прескачат огъня. Веселието завършва с всеобщо мегданско хоро (Краев 1988: 501).

Този интересен и рядко срещан обред буди някои въпроси – например, кого и какво въплъщава тази кукла. Мисля, че тя е самото олицетворение на св. Тодор, представите и вярванията за когото в много български райони носят предимно негативен смисъл и символика. В Странджа светецът се назовава с епитети, които сочат неговата асиметричност, изразяваща се в случая с наличие на болест. Местните планинци го наричат *сухото Тодорче*, *глухото Тодорче* или *лудия Тодор* (Гребенарова 1996: 327). В Ловешкия край св. Тодор се въз-

приема като *овампирчен* или *вкаракончен светец*, който излиза от гробищата и през цялата Тодорова седмица обикаля нощем по пътищата със своя кон. Ако срещне човек по пътя, удря го с патерицата си и по този начин го наказва. А щом носи патерица, значи той е куц. Затова с конните състезания, които започват и приключват в близост до селското гробище, ергените се стремят да прогонят демоничния светец от селището и да го върнат отново в гроба, от където е дошъл (Попов 1999: 307–308). Мисля, че същия митологичен смисъл носи и изгарянето в огъня на куклата *болен Тодорчо* при потомците на някогашните павликяни. По този магически начин населението се стреми да унищожи носителя на болестите и на злото в лицето на самия демоничен светец.

Павликянският магически ритуал с изгарянето на куклата-светец намира своите аналогии и при други балкански народи. Отбелязването на календарния празник на предателя на Христос св. Апостол Юда е характерно за отделни балкански православни народи (19 юни/2 юли). В Босна и Херцеговина *Юда Апостол* се назовава *леден светец*. На този ден стопаните организират литийни шествия около селото, придружени с молитви и курбани. Тези обредни комплекси се наричат *завет против лед*. В “ледения ден” не бива да се работи на полето и да се впряга добитък, за да не удари градушка нивите и градините (Кајмаковић 1975–1976: 53). Аналогията с изгарянето на *болен Тодорчо* е най-силно изразена сред гърците на о-в Кипър. На Великден те приготвят кукла с размерите на човешко тяло, изобразяваща самия Юда Апостол. Обличат я в местен мъжки костюм, като под облеклото поставят различни запалителни материали. Качват я върху магаре и след като обиколят с нея улиците, я запалват пред църквата след великденската служба. Същевременно мъжете стрелят с пушки, за да прогонят магически с изстрели всякакви злини, болести и природни бедствия (Ohnefalsch-Richter 1913: 92–94; Puchner 1982). Подобна церемония с изгарянето на фигурата на Юда на Великден битува и сред населението на о-в Лесбос (Wolfram 1972: 59). А гърците от о-в Егина приготвят специален хляб с формата на кукла след празничната литургия на Кръстовден (14 септември), която наричат *Леинос*. Украсяват я със свежи цветя, оплакват я като истински мъртвец и карат децата да я погребат (Puchner 1976: 168).

Погребение на кукла има при разпространения сред българи, сърби и румънци обичай против суша *Герман*. Обичаят за дъжд *Герман* се състои главно в направата на една мъжка фигура от кал или глина с ярко очертан полов орган. Българите, сърбите и македонците я наричат *Герман*, *Джерман* или *Гечо*, а сред румънците тя е позната с името *Калоян* или *Скалоян*. Куклата се моделира ръчно от девойките-пеперударки край реката или в дома на сирачето-Пеперуда. Тя се осмисля като покойник, тъй като ръцете ѝ са скръстени отпред върху гърдите и в тях се забожда запалена свещ. След като изработят фигурата, момите и вдовиците я оплакват като мъртвец, покриват я с цветя и ритуално я погребват край реката или в средата на нивата. От техните

нареждания става ясно, че Герман е умрял от суша. Понякога куклата Герман се изработва от чаталест клон, облечен с парцали (Тетевенско), от листа на лапад (Ямболско), от метла за метене, която е открадната от дома на бременна жена (Плевенско и Поповско) или само от парцали. Капанското население в Разградско приготвя две или четири глинени фигури. Ако куклите са две, те се наричат *Герги* и *Гергина* и се осмислят като съпругеска двойка. Щом са четири, другите две кукли са техните деца и носят имената *Иванчо* и *Иванка*. В отделни селища в района на гр. Монтана също се изработват две кукли. Мъжката е от кал или глина и се нарича *Герман*, а женската е от парцали и носи името *Росица*. В Разградско куклите – две или четири на брой, се погребват, след като се опеят от една жена, изпълняваща ролята на “поп”. Тя носи на главата си черно котле за калимявка и размахва конски букаи вместо кадилница (Попов 1989: 72–73). В селата около град Монтана *Герман* или *Гечо* се нарича една жива жаба, която момите и жените погребват край реката. В Оряховско функцията на Герман се изпълнява от жива котка, която момичетата заравят край чешмата или в някоя нива. Навсякъде обичаят приключва с поменална трапеза в памет на умрелия за дъжд Герман. Често моми и вдовици ходят на гроба на Герман на третините и деветините от смъртта му и палят свещи. Ако се случи така, че завалят проливни дъждове, момите отиват да извадят глинената фигура на Герман от гроба, за да спре пороят. Тогава те я хвърлят в реката или в морето. Обичаят е известен в цяла Северна България и сред етнографската група на тронките в Странджа. Изследователите предполагат, че този обичай е отзвук от езическата религия на късноантичното балканско население (Арнаудов 1971: 232)¹, а някои от тях не изключват възможността той да е във връзка с някогашни човешки жертвоприношения в чест на божествата на небесата и дъжда (Зечевић 1976; Велецкая 1978). Според друга хипотеза фигурата на Герман изобразява несоциализиран млад „нечист” покойник – умрял ерген, който причинява сушата (Генчев 1973).

Румъноговорящото влашко население по поречието на Дунав в нашите северни земи както и самите румънци приготвя две кукли от глина – мъжка и женска. Мъжката е наречена „Баща на слънцето” (*Tata Sarelui*), а женската – „Майка на дъжда” (*Mama Ploii*). Те се използват в зависимост от атмосферните условия. Когато вали продължително, жените поставят на двора фигурата на „бащата на слънцето”, за да спре дъждът. При продължителна засушка те изправят край плета фигурата на „майка на дъжда”, за да предизвикат валежи (Арнаудов 1971: 212; Попов 1995: 142).

Ритуалното приготвяне на хлебчета с човешка форма е типично за празничната календарна и семейна традиция на българи и сърби. За празника в чест на Светите 40 Мъченика на 9 март, наричан в селищата на Западна България и на Източна Сърбия „Младенци”, стопанките приготвяли в миналото 40 хлебчета с формата на човечета, които наричали „кукли”, „младенчета” или

„светийчета”. Надупчвали ги отгоре с масур, намазвали ги с мед и ги раздавали на децата, за да не боледуват от „баба Шарка”. Едно от хлебчетата се хвърляло върху покрива на къщата като дар за митичната старица на болестта (БМ 2006: 285). Сърбите във Войводина също приготвят такива хлебчета – „младенчета” или „кукли”. Намазват ги с мед и ги раздават на гробището (Босић 1996: 227).

Има случаи, при които изработката на кукла е необходима като заместител на самия човек. В подобен аспект могат да се интерпретират следните традиционни практики. Често в югоизточните български земи надгробните дървени или каменни паметници се наричат „кукли”. Техните очертания пряко разкриват пола на покойника. Заоблената горна част на паметника сочи, че в гроба е погребана жена. Ако горната част на паметника е насечена – най-често във формата на кръст, това показва, че паметникът е на умрял мъж (Вакарелски 1990: 134). Антропоморфни каменни надгробни кръстове съществуват и в сръбската традиция (Дудић 1995). Кукла-двойник на човека се изработва и при екстремни ситуации. Сърбите в Косово задължително правят парцалена кукла, щом в дома за една година са починали двама души. При второто погребение те поставят куклата в гроба до ковчега на мъртвеца, за да не почине и трети член на фамилията, каквото е народното суеверие. А сърбите от област Драгачево при смъртта на ерген приготвят кукла, която завързват на дървения кръст на гроба му. Тази кукла изпълнява ролята на негова „невеста”, за да не е без жена на оня свят (СД Т. 3: 30).

Изработката на парцалена кукла, която се поставя в гроба на едно от починалите деца близначета или едномесечета е по-нова практика в погребалната и лечебномагическата практика на българите. Всеобщо е поверието, че ако едно от близначетата или едномесечетата в едно семейство заболее или умре, същата участ очаква и другото дете. Затова до умрялото дете се поставя кукла, която трябва да „замести” неговото живо братче на оня свят (БНМ 1999: 119).

Не бива да пропуснем и още едни „кукли”, които също представляват изображения на хора. Това са металните или восъчните вотиви с мъжки и женски фигури, които се окачват на иконите в църквата при някаква екстремна ситуация – най-често при тежко заболяване. Православните християни на Балканите поставят тези вотиви върху иконите на най-почитаните светци-лечители – Параскева-Петка, Пантелеймон, Козма и Дамян, Харалампий, докато католиците словенци и хървати даряват своите восъчни вотиви най-често на техния господар на чумата – св. Рок, чийто празник според католическия календар е на 16 август (Dugas 2000).

И така: каква е символиката на куклите в разгледаните традиционни практики. Веднъж куклата е своеобразен двойник – „заместител” на отделния индивид. Такива са случаите с надгробните дървени или каменни паметници-

кукли, които трябва да напомнят за пола на погребения покойник; с металните или восъчните вотиви с човешка фигура, окачени по църковните икони; и накрая случаят с поставянето на кукла в гроба на починало близначе или едномесече, която изпълнява функцията на негов „брат“ или „сестра“ в отвъдния свят на мъртвите.

Друг път куклата е своеобразно олицетворение на някаква висша божествена сила, пред която всички изразяват своята почит и уважение. Най-типичен в това отношение е случаят с облечения в човешки дрехи коледен бъдник, пред който всички се покланят и когото наричат *дядо Божич* или *дядо Коледа*. Такъв е случаят с двете глинени фигури на *бащата на слънцето* и на *майката на дъжда*, характерни за румънската традиция. Към тази група можем да отнесем и куклата на умиращия и възкръстващ Лазар. Но има случаи, при които куклата е символ на злосторна демонична божествена сила, която трябва да се прогони чрез ритуално изгаряне. Свидетелство за това са обичаите с куклата на *болен Тодорочо* и на предателя на Христос *Юда апостол*.

Куклата присъства и в обширна група от обичаи, в които основен компонент е жертвоприношението. Към нея бих отнесъл погребението на Герман, Джерман или Скалоян при българи, сърби и румънци. В чест на злокобната и демонична *баба Шарка* се раздават хлебчетата с антропоморфна форма, за да бъде умилостивена митичната носителката на болестта.

И накрая, куклата присъства в широк кръг от момински посветителни обичаи, чиято основна функция се изразява в необходимостта девойките да демонстрират пред общността своя нов социален статус, поставящ ги в пълна готовност за встъпване в брак. Куклата Лазар с типичния брачен символ червеното було, куклата-годеница в обичая *Светото* и хлебчетата-кукли, които лазарките хвърлят във водите на реката при обичая кумичене, както и куклата Мара Лишанка носят силно изразена брачна символика.

БЕЛЕЖКИ

¹ Според М. Арнаудов името Герман/Джерман има тракийски произход, независимо че е съотнесено към едноименния християнски светец. Според него етимологията на румънското название на куклата Скалоян насочва към демоничното и дяволското в нейната митологична природа (Арнаудов 1971: 232–233).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Антонијевић 1982: Антонијевић, Др. Обреди и обичаји балканских сточера. Београд.

Арнаудов 1971: Арнаудов, М. Студии върху българските обреди и легенди. Т. 1, София.

БМ 2006: Българска митология. Енциклопедичен речник. Второ издание. София.

- БНМ 1999:** Българска народна медицина. Енциклопедия. София.
- Босић 1996:** Босић, М. Годишњи обичаји срба у Војводини. Нови Сад.
- Вакарелски 1999:** Вакарелски, Хр. Български погребални обичаи. София.
- Велецкая 1978:** Велецкая, Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. Москва.
- Генчев 1973:** Генчев, Ст. Обичајт Герман в Добруджа. – Векове, № 2, 31–38.
- Генчев 1983:** Генчев, Ст. „Въвеждане на пролетта”. – Векове, № 1, 39–46.
- Гребенарова 1996:** Гребенарова, Сл. Календарни обичаи и обреди. – В: Странджа. Материална и духовна култура. София, 305–350.
- Дудић 1995:** Дудић, Н. Антропоидни крстови на надгробном камењу у Србији. – Лесковачки зборник. 95–97.
- Зечевић 1976:** Зечевић, Сл. Герман. – Гласник етнографског музеја. Т. 39–40, Београд.
- Иванова 1977:** Иванова, Ю. В. Греки. – В: Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники. Москва, 322–336.
- Кајмаковић 1975:** Кајмаковић, Р. Народни обичаји становиштва Девренте. – ГЛЗМ, № 30–31, 1975–1976, 43–88.
- Краев 1988:** Краев, Г. Заговезнишкият огън – образ и смисъл. – В: Доклади от Втория международен конгрес по българистика. Т. 15, София, 499–505.
- Миков 1985:** Миков, Л. Женска антропоморфна пластика в два обрета за дъжд от Ямболски окръг. – Български фолклор, № 4, 19–27.
- Миков 1986:** Миков, Л. Антропоморфни атрибути в българската фолклорна обредност. – Български фолклор, №4, 25–31.
- Миков 1988:** Миков, Л. За естетиката на антропоморфните атрибути в българското обредно изкуство. – В: Доклади от Втория международен конгрес по българистика. Т. 15. София, 417–425.
- Неделковић 1990:** Неделковић, М. Годишњи обичаји у срба. Београд.
- Pešikan-Ljuštanović 2010:** Pešikan-Ljuštanović, L. Lutka I obred. w.w.w.rastko.rs/drama.
- Попов 1989:** Попов, Р. Пеперуда и Герман. София.
- Попов 1994:** Попов, Р. Календарни празници и обичаи. – В: Родопи. Традиционна народна духовна и социалнонормативна култура. София, 82–117.
- Попов 1994:** Попов, Р. За празничната система на българи и власи. – Българска етнология (извънреден брой), 136–149.
- СД 2004:** Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Т. 3. Москва.
- СМР 1998:** Српски митолошки речник. Кулишић, Ш. Петровић, П. Пантелић, Н. Београд.
- Цобель 1974:** Цобель, Ш. Обредне јела и хлебови у годишним обичајима. – В: Зборник радова народног музеја. Т. 5. Чачак, 113–143.
- Шеповић-Ашанин 2006:** Шеповић-Ашанин, С. Божићни циклус празника. – В: Зборник радова народног музеја. Т. 36. Чачак, 307–358.
- Dugac 2000:** Dugac, Ђ. Votivni darove sv. Roku kot priprošnja za zdravje. – Etnolog, №10, 95–108.
- Ohnefalsch-Richter 1913:** Ohnefalsch-Richter, M. Griechische Sitten und Gebräuche auf Cypern. Berlin.

Puchner 1976: Puchner, W. Spuren frauenbündnischer Organisationsformen in Neugriechischen Jahreslaufbrauchtum. – Schweizerisches Archiv für Volkskunde. Basel, B. 72, 146–170.

Puchner 1982: Puchner, W. Das Judasgericht auf Zypern. – Österreichisches Zeitschrift f. Volkskunde, '85, 402–405.

Wolfram 1972: Wolfram, R. Das Jahresfeuer. Wien.